

HILLEFORS GRYNKVARN

HUNSTUGAN
LERUM

program för vård och utveckling med bibehållet
kulturhistoriskt värde

2009-02-28

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning

Historik

Läge, ägande och skydd

Ägare

Byggnadsminne

Från havre till gryn

Förteckning över till kvarnen hörande byggnader och inventarier

Byggnader

Inventarier

Turbiner

Ångpannan

Planer, vattendoromar, riksintresse, pågående utredningar etc

Riksintresse

Vattendoromar

Naturresevat

Pågående utredningar

Speciella värden hos kvarnen

Speciella hot

Målsättning

Korta och långsiktiga mål

Användning och utveckling

Besökskvalitet

Skyltar

Parkeringsplatser

Fasadbelysning

Toaletter

Vatten

Tillgänglighet

Brandskydd

Installationer

Kringliggande områden

Skötsel, vård och underhåll

Särskilda vårdkrav

Glas/fönster

Tegel

Skorstenen

Granit

Trä

Gjutjärn

Remmar

Museet och magasinerna

Källförteckning

Kartor

Den gamla kvarnen

Foto Lerums Lokalhistoriska arkiv

Vård- och utvecklingsplan för Hillefors Grynkvärn

Inledning

Hillefors Grynkvärn är en av Lerums Kommuns mest karaktärsfulla industribyggnader. Den är en byggnad, som under vår, sommar och höst - när Säveåns naturreservatet är som mest besökt - utgör en monumental kontrast i Säveåns kulturlandskap. Sedan 1990 är den förklarad som byggnadsminne på grund av sitt höga kulturhistoriska värde.

Enligt Vänersborgs Museums kulturinventering år 1970 är Hillefors Grynkvärn ett exempel på en kvarntyp som under lång tid spelat en stor roll, men som genom rationaliseringar nästan försvunnit. Kvarnen är den största och mest betydande av kommunens olika kvarnar. Ur byggnadshistorisk synpunkt är kvarnen värdefull genom sin funktionella uppbyggnad, sin anpassning till vattnet och sitt harmoniska yttre.

1999 skriver Älvsborgs Länsmuseum i sin kulturhistoriska byggnadsinventering nr 40: "Byggnaderna illustrerar industrialismens genombrott i Sverige. Kvarnen är ett exempel på en kvarntyp, som under en lång tid hade mycket stor betydelse, men som i stort sett försvann med senare rationaliseringar. Den är den enda vattendrivna havregrynkvärnen i Sverige. Kvarnen är kommunens största och mest värdefulla. Det byggnadstekniska värdet utgörs av kvarnens funktionalitet i uppbyggnad, dess anpassning till vattnet och den yttre arkitekturens harmoniska helhetsverkan."

Grynarens disk

Foto Birgitta Waldenborg

Vårdplanen är upprättat av Hillefors grynkvarns museiförening genom byggnadsantikvarie Birgitta Waldenborg. Syftet med vårdplanen är att ge underlag och riktlinjer som underlättar vård och utveckling av fastigheten med bibehållet kulturhistoriskt värde. Vårdplanen skall kunna användas som grund när åtgärder planeras genom att ge kunskap om fastighetens kulturhistoriska värde och mål för hur detta skall tas tillvara. Planen belyser också andra aspekter, som kan påverka fastighetens kulturvärde och identifierar kritiska punkter som kräver ställningstagande.

Historik

Hillefors Grynkvarn, Sveriges enda idag vattendrivna havregrynskvarn. 1887 köpte Andreas Andersson ett avstyckat markområde från Hunstugan i Stenkullen, Lerums Kommun. Här fanns en bro, Hunstuge bro, och ett passande vattenfall, som gick att bygga ut. Bron byggdes av de fyra Hunstugegårdarnas ägare efter laga skifte på 1830-talet. 1894 var den första riktiga dammbyggnaden klar. Den låg några meter uppströms den nuvarande. Med hjälp av Ing. Per Gullander, Göteborg, ville Andreas Andersson få en vattendom till stånd med en nivåskillnad på 2,22 meter. Detta var lag enligt vattenrättsförordningen 1880. Aron Nilsson som var ägare till en av Hunstugegårdarna hävdade att den ålkista, som han ägde skulle bli satt under vatten om vattendomen vann laga kraft och då omöjliggöra ett effektivt ålfiske. Detta blev kostsamt för Andreas Andersson.

Magasin, översta våningen

Foto Birgitta Waldenborg

För att Andreas Andersson skulle kunna utöka verksamheten var han tvungen att dämna upp mer vatten och på så vis få en större nivåskillnad. Följden blev att han måste köpa ålkistemuren av Aron Nilsson och först då kunde han få sin vattendom godkänd till 2,22 meter. Vid den här tiden påbörjades också byggandet av boningshuset även detta blev kostsamt för sågverksägaren och virkeshandlaren Andreas Andersson.

1899 köpte Axel Fridolf Johansson, en tredjedel av Hillefors. 1900 fanns vid Hillefors, grynkvärn, såg och benstamp. Kvarnen framställde vid den här tiden endast krossgryn. Sågen bestod till en början av två klingor och en hyvel. Benstampen krossade kreatursben, som användes till att göda åkrarna med. På 30-talet upphörde benstampen då hemslakten förbjöds. 1905 och 1909 brann kvarnen. Förmodligen orsakades bränderna av gnistbildning från skalningen, som på den tiden skedde med kvarnstenar. Omkring 1910 var kvarnen återuppbyggd i tegel, tidigare byggnad var uppförd i trä i två våningar. 1923 rasade den första kvarndammen vid en stor översvämning. Den återuppbyggdes i sitt nuvarande skick med en fallhöjd av 2,65 meter. 1925 tog Axel Fridolf Johansson över bron och dammanläggningen. 1929 byggdes den västra flygeln till. Idag används den till museum och garage. 1940 byggdes den östra flygeln. Där förvarades 25-kilosäckarna med havregryn för vidare transport till bönder och näringsidkare. Kvarnen hade sin blomstringstid under andra världskriget då den var mobiliserad, vilket innebar att staten hade monopol på alla gryn som tillverkades. Det mesta av havregrynen levererades till krigsmakten.

1947 tillkom den nuvarande elektriska kraftstationen, som ersättning för en äldre sådan, som hade anlagts 1918, ungefär vid den tidpunkten då samhället blev försedd med elektrisk energi. 1965 upphörde sågningen.

1984 gjorde Nääs Kulturgrupp en utställning om Hillefors grynkvarn. Detta blev upprinnelsen till Hillefors Grynkvarns Museiförening, som bildades 1985.

Hillefors Grynkvarns Museiförenings syfte är att bevara hela kvarnmiljön, det vill säga kvarnen och sågen med sina gamla byggnader samt kvarnrännan och den omgivande miljön, samt att försöka hålla verksamheten i Hillefors Grynkvarn igång. Kommunen köpte kvarnen och kraftverket 1988, men Hillefors Grynkvarns Museiförening står för verksamheten. 1990 blev kvarnen byggnadsminnesförklarad. 1994 övergick kvarnrännan, sågen och turbinhuset till Lerum Produktion AB:s ägo.

Läge, ägande, skydd och pågående utredningar

Hillefors Grynkvarn med kvarnränna, sump, turbinhus, såg och benstampshuset är belägna vid Sävån norra strand och kraftverket vid dess södra, invid Sävåns naturreservat inte långt från Stenkullens station. Fastighetsbeteckningen är Hunstugan 1:109 och 1:110, (tidigare Hunstugan 1:7 och 1:8), Lerums socken, Lerums Kommun.

Ägare

28 september 1887 säljer August Olsson och hans hustru Cristina Carlsdotter $\frac{1}{4}$ mantal frälseskatte tillhörande Vattenfall i Säfve å jämte utmål (tomtmark) till Andreas Andersson, Gräskärr, Gråbo. 18 september 1888 nämns "Hillefors" första gången i skrift. Den 15 september 1896 säljer Aron Nilsson $\frac{3}{8}$ mantal Hunstugan tillhörande Vattenfall inklusive ålkistemuren 200 meter norr om Hunstuge bro. Den 25 april 1899 säljer Andreas Andersson $\frac{2}{3}$ av hemmanet Hillefors till Johan August Johansson, Vårgårda och Axel Fridolf Johansson, Kullings-Sköfvde. Vid sekelskiftet fanns Hillefors kvarn, såg och benstamp. I kvarnen tillverkades krossgryn. Den 1 mars 1902 säljer Andreas Andersson sin återstående tredjedel till snickarna Johan Andersson och Adolf Pettersson. Den 17 januari 1903 säljer Johan Andersson och Adolf Pettersson tillbaka sin tredjedel till Andreas Andersson. Den 7 november 1903 säljer Johan August Johansson sin tredjedel av hemmanet Hillefors till Axel Fridolf Johansson. I början av 1900-talet gifter sig Axel Fridolf Johansson med Anna Olsson, Hunstugan. Anna var en av sex döttrar till August Olsson och dennes hustru Cristina Carlsdotter.

Den 28 september 1905 säljer Andreas Andersson sin tredjedel av hemmanet Hillefors till kantor F. E. Edgren, Lerum. Den 28 september 1909 säljer F. E. Edgren sin tredjedel till Carl Johansson, Hillefors. Carl var Axel Fridolf Johanssons äldre bror.

1940 avlider Carl Johansson och Axel Fridolf Johansson blir då ensam ägare till

Hillefors kvarn och såg. 1944 avlider Anna Johansson. Hon födde åtta barn mellan åren 1904 - 1922.

1945 antar Axel Fridolf Johanssons barn namnet Hillefors.

Axel Fridolf Johansson avlider 1954. Barnen tar över hemmanet och äldste sonen Olof driver kvarnen fram till 1978 då sonen Bengt tar över. Vattenfallet, kraftverket och kvarnen säljs till Lerums Kommun 1988.

Byggnadsminne

Kvarnen (fastigheten) är förklarad som byggnadsminne 1990 enligt lagen om kulturminnen, 1988:950 av Hillefors Grynkvarn på fastigheten Hunstugan 1:109 samt delar av Almekärr 3:346 (tidigare fastighetsbeteckning 1:7 och 1:8) i Lerums socken och kommun.

Länsstyrelsen förklarade med stöd av 3 kap 1 § kulturminneslagen kvarnbyggnaden, där man tillverkat havregryn, skorstenen, sågen, turbinhuset med sump och ränna samt en före detta benstamp, följande skyddsföreskrifter:

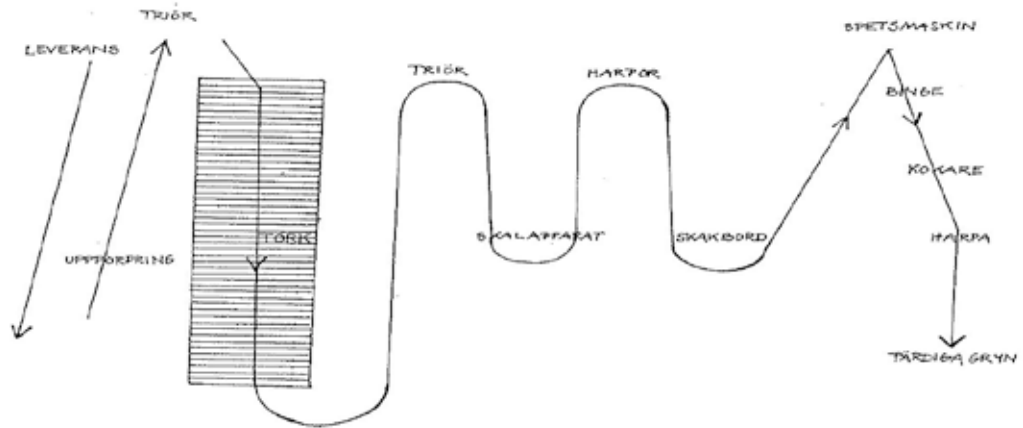
- Byggnaderna får ej rivas eller flyttas.
- Byggnaderna får till sitt yttre inte byggas om eller förändras.
- Byggnadernas inre vad gäller rumsindelning, fast inredning och maskinell utrustning får inte ändras eller tas bort.
- Underhållsåtgärder som berör byggnadens exteriör samt skorstenen liksom underhåll av inredning och maskiner skall utföras på ett sådant sätt att byggnadernas kulturhistoriska värde inte minskar.
- Det till byggnaderna hörande området får ej utan länsstyrelsens samtycke bli föremål för ytterligare bebyggelse eller annan väsentlig förändring.

Omändring av byggnadsminnet, i strid mot meddelade skyddsföreskrifter, befinner sig nödvändigt för att byggnaden skall vara till nytta eller om sådan ändring eljest kan anses vara påkallad av särskilda skäl, får länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § kulturminneslagen meddela tillstånd härtill.

Från havre till gryn

Havre grässläkte med vippa ställda 2 – 6 blommiga småax med en rudimentär blomma upptill och trindryggade eller kölade skärmfjäll, som når över mitten av småaxet. De yttre blomfjällen har i regel ryggborst. Det finns ca 100 arter, vilka kan vara en- eller fleråriga. Som säd odlas havre i hela Sverige ända upp till Norrland.

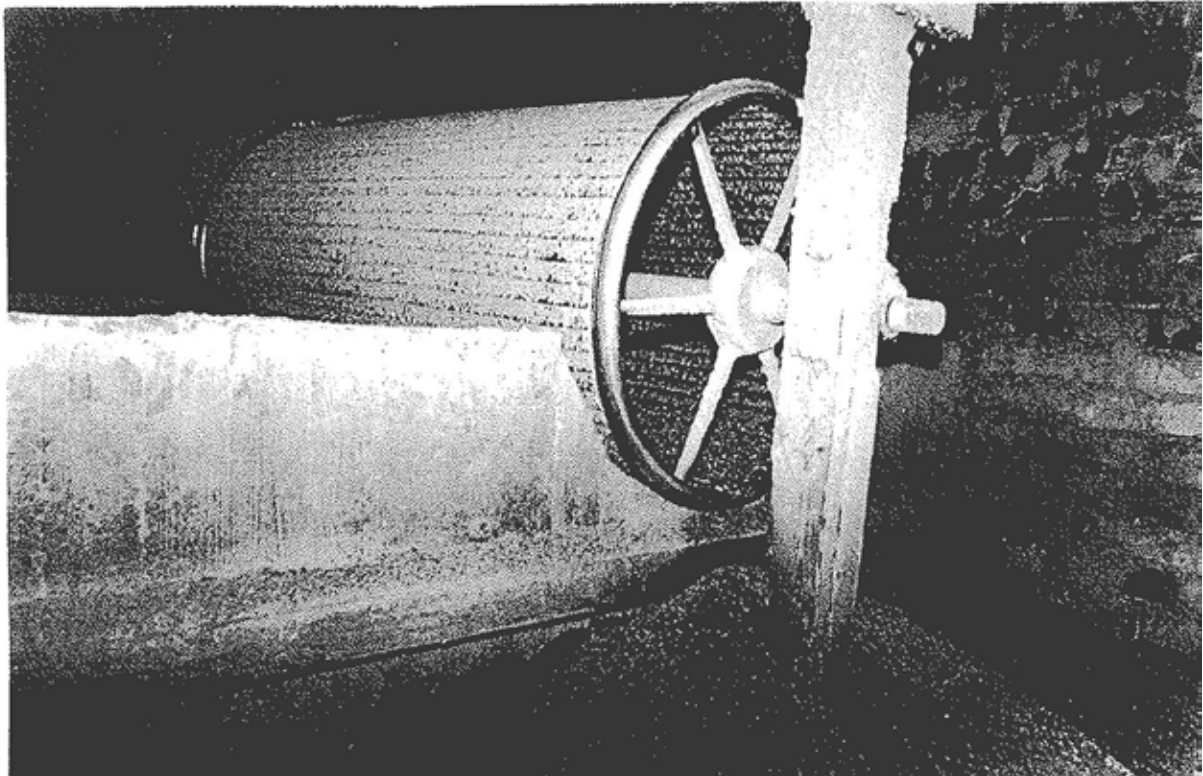
Havren var förr en betydande exportartikel från Sverige, men sedan 1902 har införseln betydligt överstigit utförseln. Havre används främst som brödsäd samt till kreatursfoder även kallat hästsäd. Till människoföda nyttjas havren huvudsakligen beredd till gryn med eller utan ångpreparering. (Nordisk Familjebok)

Principskiss

Havren levererades förr i tiden i säckar till kvarnen med hästforor och på senare tid i lös vikt med lastbil. Havren togs emot av grynaren, som vägde och antecknade dess vikt, fuktighet och leverantör samt magasinerade den innan havren transporterades vidare genom kvarnens olika processer.

Havren transporteras genom kvarnen med uppfordringar bestående av remmar med fastnitade skopor. Dessa skopor lyfter upp havren, som sedan faller ner genom rör och rännor till nästa moment i gryntillverkningen. Först rensas den råa havren i ett rensverk – triörer – som grovrensar havren från havrehalm, ärtor, grus m. m. Från dessa triörer faller havren via en ”binge” ner i torkanläggningen. Torkningen sker genom ånga, som transporteras i rörsystem. Fukten blåses ut från torkanläggningen med en fläkt och de snedställda brädorna medför att fukten inte blir kvar i torken. Havren faller ner i torken under cirka två timmar och torkas till omkring 9 – 11 %. Torkanläggningen sträcker sig genom tre våningar. Efter torkningsprocessen fordras havren upp till två triörer, som bland annat sorterar den efter storlek. Botten av torkanläggningen består av en axel med spår, som släpper ner havren till en skruv, som i sin tur ”drar ut havren” till en uppfordring för vidare transport till triörerna. Havren skalas på en slungskalare, där den tyngre kärnan slungas ur skalet. Den havren som inte skalas körs genom skakborden för att återigen gå genom slungskalaren. Fram till mitten av 50-talet skalades all havre mellan kvarnstenar. Skakborden skiljer bort skal och mjöldamm från kärnorna. Ännu en uppfordring till harporna som skiljer bort resterande skal och mjöl. Kärnorna fordras därefter upp till spetsmaskinen. I spetsmaskinen skiljs kärnans spets från resten av kärnan. Spetsen innehåller fett, som kan göra att grynarna härskar, därför skiljs den bort. Kärnorna faller därefter ner i en bing, där de förvaras tills ångning och pressning skall ske. Först ångprepareras kärnorna i kokaren där kärnorna ångas och mjukgöres för att därefter valsas mellan två stålvalsar till havregryn. En vedeldad ångpanna förser

Triör

Foto Birgitta Waldenborg

kvarnen med ånga dels till torkanläggningen dels till kokaren. Slutligen passerar de färdiga grynen ännu en harpa, som skiljer bort resterande mjöl som bildats vid valsningen. Paketeringen sker antingen i enkilospaket eller i 25-kilosäckar. Dessa säckar hissas upp med ett taljspel från bottenvåningen till översta våningens magasin för vidare transport till kunderna.

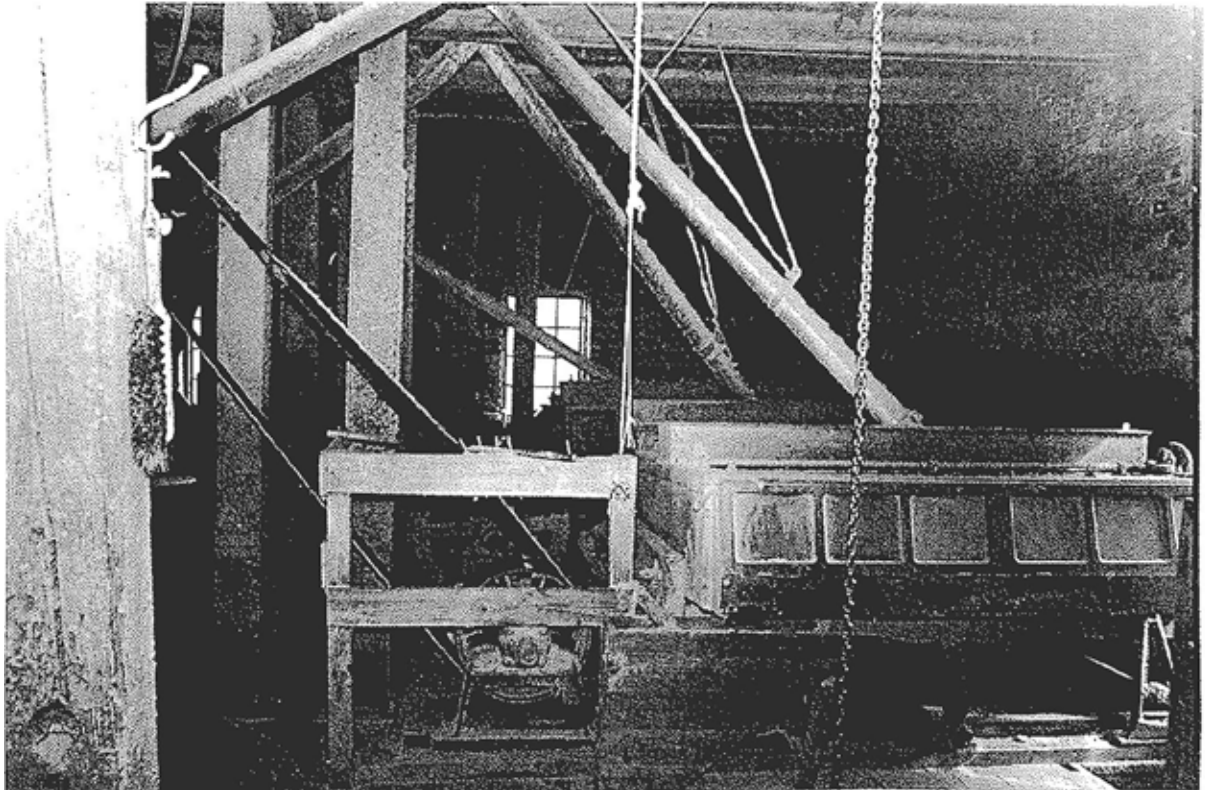
Havregrynsgröt har sedan 150 år ingått som en viktig del i den svenska hushållningens frukostvanor.

Förteckning över de till kvarnen hörande byggnaderna samt inventarier.

Byggnader:

Hillefors grynkvarn omfattar idag:

- Kvarnbyggnad, återuppbyggd efter brand 1905 och 1909 i tegel. Grunden är uppförd med en sockel, som murats samman av grovt huggen granit. Fasaderna är i schatterat tegel, som sammanfogats med kalkbruk, vilket ger ett levande intryck. Tillbyggnaderna, de så kallade flyglarna 1929 och 1940 uppfördes också de i tegel med tvåkupigt lertegeltak. På den delen av den ursprungliga kvarnen som sträcker sig vinkelrät mot Sävån är taket klätt med falsad plåt. Detta taket lades om efter stormen 1983.
- Tegeltak, häng- och stuprännor byttes 2008.
- Skorsten i hårdbränt tegel. Restaurerad 1992.

Skakbord

Foto Birgitta Waldenborg

- Såghuset byggd i trä med faluröd panel. Taket är täckt med tjärpapp. Sågen och såghuset restaurerades i början av 1990-talet. Turbinen restaurerades 2007/08
- Benstampbyggnaden i trä med faluröd panel och papptak.
- Turbinhus uppförd i trä med faluröd panel och papptak. Den stora turbinen är under restaurering 2009/10.
- Kvarnränna och sump i trä, som restaurerats ett flertal gånger och som nu återigen är under restaurering 2009/10.
- Tidigare fanns dessutom en liten smedja som låg strax nedströms benstampen.

Kraftverket

Kraftverket ingår inte i byggnadsminnet, men ingår ändå i miljön som helhet.

Kraftverksbyggnadens fasader är i tegel med tvåkupigt lertegeltak.

1988 köptes Hillefors kraftverk av Lerums Kommun. Det kommunala elverket bolagiserades under senare delen av 1990-talet till Lerum Energi AB. Den gamla kraftverksturbinen är utbytt och står numera som ett monument utanför kraftverket. Ett minne från en svunnen tid. När elmarknaden avreglerades uppdelades Lerum Energi AB i två bolag och ett av dessa bolag, Lerum Produktion AB, äger idag kraftverket och innehar vattenrätten sedan 1997.

Inventarier

Fasta maskiner och maskindelar i Hillefors grynkvarn:

Bottenvåningen, underkvarnen

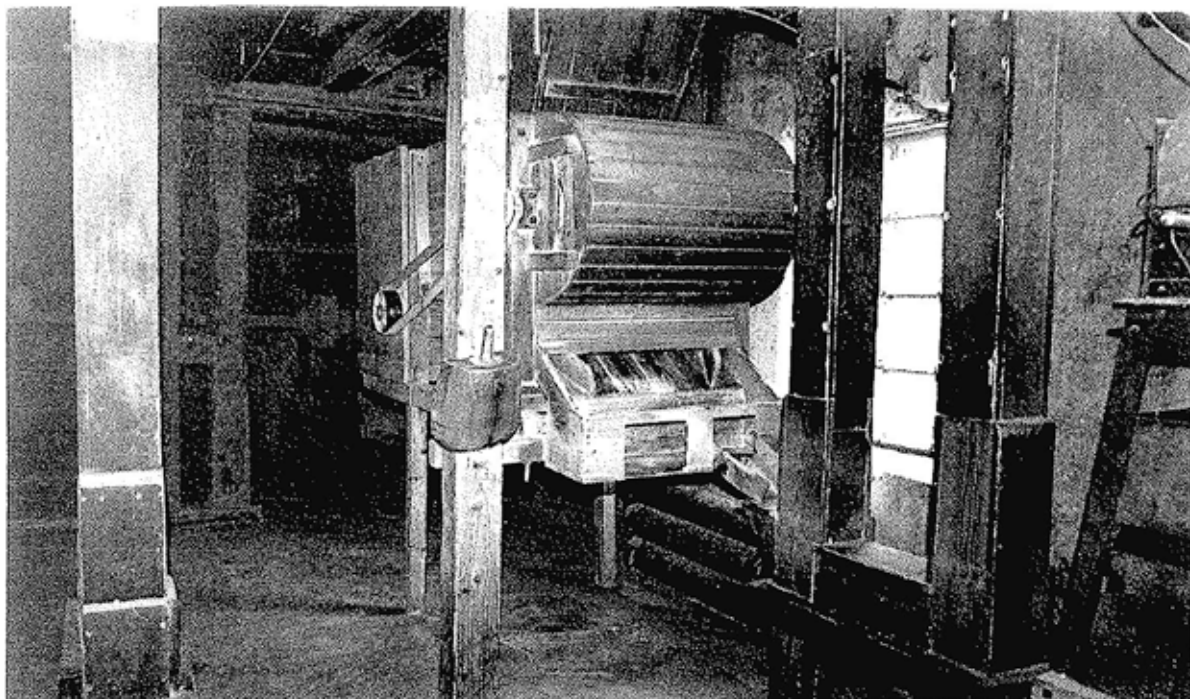
Foto Birgitta Waldenborg

Bottenvåningen, underkvarnen, paketeringsrum och vil- och lunchrum.

- Inkommande axlar från två turbiner med remmar och remskivor.
- Inkommande pådragsaxel.
- Harpa. Som blåser ut eventuellt mjöl från de färdigpressade havregryn.
- Paketeringsmaskin.
- Liten uppfordring (elevator), som transporterar grynen till paketeringsmaskinen.
- Fyra uppfordringar, som leder upp till första och andra våningen.
- Uppvämt lunch/vilrum intill paketeringsrummet.
- Säckvåg och vikter.
- Hisslänk som löper mellan våningarna.

1:sta våningen: kvarnrum, magasin, kvarnkontor samt ångpannerum.

- Hammarkvarn, som maler ner havreskalen till havrekli.
- Ångkokare med två stålvalsar. Havrekärnan ångas och pressas sedan mellan valsarna.
- 3 skakbord (sorteringsbord). Det som står närmast ”kokaren” kallas pannmaskin. Här skiljs genom skakning skalet från kärnan. Det mesta av skalens blåses (fläkt) direkt från skalmaskinen upp en våning, för att senare malas till kli i hammarkvarnen.
- Slungskalare i vilken den tyngre kärnan slungas ur skalet. De som inte skalas körs genom skakborden för att än en gång gå genom slungskalaren.
- Rensmaskinen. Här grovrensas den råa havren innan den torkas.

Harpa

Foto Birgitta Waldenborg

- Botten av torkanläggningen består av en axel med spår, som släpper ner havren på en skruv, som ”drar ut havren” till en uppfordring.
- Två lagerutrymmen/magasin med var sin uppfordring, som flyttar havren från lager till lager där den rensas och torkas.
- Pådraget – lodrät axel, som leder via en växel ner till pådragsaxeln. Här öppnas och stängs den stora kvarnturbinen.
- Ångpanna (ur funktion) i sambyggd husdel. Pannan är asbestsanerad år 2006.
- Bord och verktyg för tillverkning för kuggar.

2:dra våningen: kvarnrum samt två magasin/lagerutrymmen.

- Två rens- och sorteringstriörer. Här sorteras de små havrekornen bort. Dessa skalas senare separat. Dessutom tas eventuella ogräsfrön bort i första triören.
- Tre harpor, vilka tar bort skal och mjöl. Det som kommer från skakborden och som inte skall bli havregryn skakas ut.
- Tre stora lager för havre.

Översta våningen: kvarnrum, museum, tidigare lagerutrymme för inkommande havre från leverantörer, samt ett magasin (lagerutrymme) som numera används som café, musik- och poesikvällar samt till konstutställningar. Detta lagerutrymme användes som magasin för 25-kilosäckar med ångpreparerade havregryn.

- Hissanordning med järnlänk och krok. Här hissas de färdiga ångpreparerade havregrynen upp i 25-kilosäckar.
- Spetsmaskinen. I spetsmaskinen klipps spetsen av den skalade havrekärnan bort.

- Skruv för upptransporterat havrekli. Havrekliet släpps ner genom fyra uttag och hamnar i papperssäckar.
- Rensverk för den råa havren, som transporterats från rensmaskinen i våning ett. Från rensverket faller havren via en ”binge” ner i torkanläggningen.
- Torkanläggningen påfylls här. Den består av rör med ånga. Havren går med uppfordringar bakom snedställda brädor, vilka medför att fukten inte blir kvar i torkanläggningen.
- Fläkt, som blåser ut fuktig luft från torkanläggningen

Interiört finns det mesta av kvarnens ursprungliga utrustning bevarad.

Turbiner

Turbin av lat. turbo= snurra, i allmänhet en motor för omsättning till mekaniskt arbete av energi hos strömmande vatten. Med turbin avses en motor i vilket vattnet verkar genom sin hastighet och det av hastigheten förorsakade trycket mot turbinskovlarna, i förhållande till vilket vattnet alltid är i rörelse.

En turbins huvudsakliga beståndsdelar utgörs av ett roterande löphjul, vars skovlar upptas av det genomrinnande vattnets energi och ett fast ledhjul med så kallade ledskenor, genom vilka vattnet på lämpligt sätt ledes till löphjulet.

I Hillefors Grynkvärn drivs alla maskiner med vattenkraft, som tas ut med hjälp av turbiner. Vattentillförseln till turbinerna regleras med luckor i kvarndammen.

Via kvarnrännan/träsumpen ledes vattnet till turbinerna, som i sin tur sätts i rörelse. Vattentillförseln regleras med luckor i kvarndammen. Via kvarnrännan/träsumpen ledes vattnet till turbinerna som sätts i rörelse och alstrar kraft.

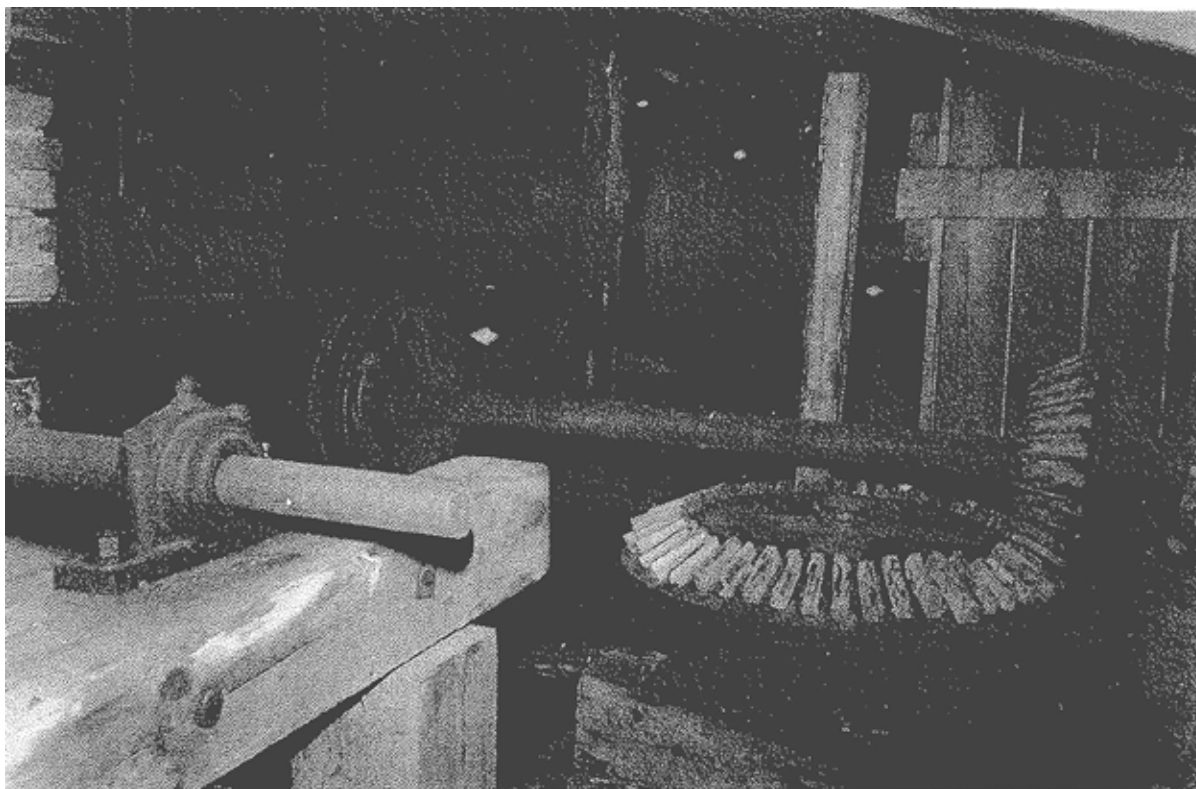
Via en vinkelväxel försedd med tråkuggar överförs energin till kvarnen.

Energien vidarebefordras genom transmission från turbinerna via huvudaxeln, som i sin tur drivs vidare med hjul och remmar.

Kuggarna måste bytas efterhand som de slits ner. Kuggarna slöjdas med stor precision för hand i oxel eller vitbok. För att smörja kuggarna används smält talg. De vertikala axlarna från turbinerna är lagrade i pockenholts, ett självsörjande träslag importerat från Brasilien.

Den lilla turbinen är en typ av Francisturbin, som driver sågen och hammarkvarnen. Den har under de senaste 10 åren inte använts, vilket gjort att turbinen rostade igen. Den har under 2007/08 restaurerats hos Backabo mekaniska och finns nu förvarad i kvarnens bottenplan för att under 2009 monteras på plats. Den lilla turbinen har drivit sågen och hammarkvarnen, vilken malde havreskalen till kli, som såldes till djurfoder.

Den stora turbinen är också en så kallad Francisturbin tillverkad i Skövde 1896, förmodligen den äldsta i landet, som varit i kontinuerligt bruk. Denna turbin är också mycket svårt rostskadad. Under 2008-2010 är turbinen under restaurering. Den behandlas i ett elektrolysbad, vilket innebär att de rostiga

Lilla turbinen

Foto. Birgitta Waldenborg

delarna samt en offeranod bestående av plåt sänks ner i ett kar med vatten och kaustik soda. Till turbinen samt anoden ansluts en likströmskälla. Detta tillbakabildar rost till viss del. Under sommaren 2008 har en hel del rost försvunnit och förhoppningsvis kommer den stora turbinen att kunna vara i drift 2009/10.

Ångpannan

Ångpannan byggdes av Söderströms Mekaniska Verkstad i Norrköping 1945 och är en så kallad rapidpanna. Den levererades först till Östgöta Grynkvarn i Linköping 1946. Den var i bruk under endast två år därefter stod den avställd i fyra år. 1952 köptes och installerades den i Hillefors Grynkvarn.

Ångan - som leds genom rör används till att torka havren samt till att ångpreparera havregrynen. 75 kubikmeter ved går åt för att tillverka 200 ton. En årsförbrukning, vilket motsvarade cirka en halv procent av Sveriges havregrynstillverkning. Ångpannan utdömdes under 1990-talet. År 2006 asbestsanerades ångpannan.

En ny eller bättre begagnad ångpanna kan eventuellt ersätta den gamla, som får stå kvar som ett musealt objekt.

Planer, riksintresse, vattendomar och pågående utredningar

Hillefors Grynkvarn och kraftverk omfattas inte av någon detaljplan. Enligt Lerums Översiktsplan 2008 (ÖP 2008), är det ett område med särskilt naturvärde. Det utgör riksintresse för naturvård och kulturminnesvård och är av

betydelse för fritidsfisket. Strandskydd gäller utmed hela Sävån. Nybebyggelse och anläggningar medges inte. Förändringar i naturen, kulturlandskapet och fastighetsbildningen bör undvikas. Området omedelbart uppströms dammen och nedströms utloppet från kraftstationen är sedan 1973 avsatt som naturreservat. Kraftstationen och kvarnen ligger inte inom Sävåns naturreservat.

Riksintressen

Kvarnen ligger i ett område som är klassat som riksintresse för naturvård.

Vattendomar

Enligt 1997 års vattendom (mål nr VA 17/88:6) skall Lerums Energi AB avleda den mängd vatten som turbinen förmår sluka (7 –8 kubikmeter per sekund) och återleda drivvattnet till ån nedströms kraftverket. Skulle Hillefors Grynkvärn vara i drift samtidigt som Hillefors kraftverk skall sålunda vattenavledningen för kraftverkets räkning minskas i den omfattning som behövs för att den högsta tillåtna volymen vatten som får avledas inte skall överskridas.

Hillefors Grynkvärns Museiförening berättigas att hos Lerum Energiproduktion AB påkalla avledning av vatten för Hillefors Grynkvärns Museiverksamhet och för kontroll och underhåll av kvarnen.

Vattendomstolen ålägger Lerum Energiproduktion AB att på egen bekostnad inrätta en fiskväg vid Hilleforsdammen när Fiskeriverket efter samråd med företrädare för Sävåns Övre Fiskevårdsförening påfordrar det. Fiskvägen skall utformas efter anvisning av Fiskeriverket och i samråd mellan Lerum Energiproduktion AB och företrädare för Sävåns Övre Fiskevårdsområdesförening. Vattendomstolen ålägger vidare Lerums Energiproduktion AB att sedan fiskvägen utförts tillsläppa det vatten som behövs för fiskvägens funktion och ansvara för framtida tillsyn och underhåll av fiskvägen. Fiskeriverket har dessutom erinrat om bestämmelsen i 1925 års dom om skyldigheten för Lerum Energiproduktion AB att vid påfordran inrätta en ålyngelledare. Tidigare vattendom, 5 maj 1925 A.M. 12/1924, är till vissa delar alltjämt gällande.

Angående fritidsfisket är Mjörns – Sävåns vattensystem skyddat från förändringar som kan skada fiskbeståndet.

Naturreservat

Kvarnen ligger invid Sävåns naturreservat bildat 1973 och omfattar 5 km och med en yta av 55 ha. Naturreservatet ligger i ett imponerande ravinlandskap. Sävåns landskap är en av Sveriges mest bevarandevärda vattenområde. Vattnet har brukats för fiske och timmerflottning samt för en mängd industrier såsom järnbruk, textilfabriker, vågfabrik, karosserifabrik, garveri, kvarnar, sågar och kraftverk. Sävåns naturreservat med dess dalgång anses vara ett av Sveriges mest bevarandevärda landskap.

Pågående utredningar

Inom ramen för miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* har ett antal vatten med särskilt höga värden pekats ut. Säveåns vattensystem är nationellt värdefullt ur både naturvårds- och fiskesynpunkt. Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Västra Götalandsregionen har beslutat att tillsammans arbeta för bevarande och hållbart utnyttjande av Säveån med ett tvärsektoriellt förhållningsätt. Rapporten är en fördjupning av en samverkan mellan kultur- och naturarvsverksamheterna i Västra Götaland, som inleddes med Agenda kulturarv. Förhoppningen är att rapporten ska utgöra grunden för ett fortsatt samarbete inom Säveåområdet. (Säveåns landskap, Rolf Danielsson).

Speciella värden hos kvarnen

Sammanfattande värdering

Kvarnens arkitektur kännetecknas av dess funktion och dess anpassning till vattnet, såväl till sitt yttre som till dess inre. Kvarnen illustrerar på ett bra sätt industrialismens genombrott i Sverige. Anläggningen är ett exempel på en kvarntyp som under lång tid haft stor betydelse, men som genom rationaliseringar idag närmast försvunnit. Den är den största och mest betydande av kommunens olika kvarnar. Ur byggnadsteknisk synvinkel är kvarnen värdefull genom sin funktionella uppbyggnad, sin anpassning till vattnet och sitt harmoniska yttre.

Hillefors grynkvarn har ett betydande kulturhistoriskt värde från hantverk-, industri-, teknik-, och arkitekturhistorisk synvinkel. Den välhållna kvarnbebyggelsen betyder mycket för miljökaraktären och landskapsbilden kring Säveåns dalgång.

De senaste hundrafemtio årens utveckling inom svensk industri rymmer många dramatiska händelseförlopp. Nya industrier har vuxit fram, en del med snabb tillväxt för att sedan efter kort tid försvinna. Gamla väl inarbetade industrier med föråldrad teknik och olönsam arbetsorganisation har fått ge vika för industrier med modernare processer och rationellare arbetsformer. Så är dock inte fallet med Hillefors Grynkvarn. Den är helt intakt både arkitektoniskt och maskinellt, som den varit från allra första början av 1900-talet.

Säveån har under århundraden varit en kraftkälla av stor betydelse speciellt för den tidiga industrins utveckling. Även järnvägen har haft stor betydelse för utvecklingen kring Säveåns dalgång.

Hillefors Grynkvarn är idag Sveriges enda vattendrivna havregrynskvarn, byggd efter kontinental förebild. Från 1887 till 1888 låg vid Hunstuge Bro en såg och snickerifabrik. Från 1899 och fram till kvarnen brann åren 1905 och 1909 var kvarnen en träbyggnad i två våningar. 1910 byggdes kvarnen upp i tegel i fyra våningar. På 1920 och 1940-talet byggdes de två flyglarna till. Dessa flyglar har till stor del använts som magasin för havre samt för de färdigproducerade havregrynen.

Den gamla synen på samhället som en organisation för mänsklig livsföring i dess olika faser ersattes av den kapitalistiska där produktionen blev det dominerande elementet och fabriken symbolen för samhällets mening, medan allt övrigt är till endast för att förvara och hålla vid liv det för den nödvändiga arbetskraften.

Bristande planering för andra behov än produktionens samt industriell eftersläpning blev typiska drag i den tidiga industrialismens samhällsbildning. Denna inställning fick stort inflytande för fabriksarkitekturen. Till funktionsformen lades även den symboliska formen.

Tanken att produktionsmiljön skulle visa på en social prestige var för industrialismen en ny företeelse. Det var endast i undantagsfall som en akademiskt utbildad arkitekt ritade en fabrik.

Fabrikens ståtlighet och prydighet hade ett reklamvärde, som utnyttjades flitigt. Man gjorde reklam i betydligt större omfattning med bilder av fabriksanläggningen än med bilder av produktionen. Detta var dock inte fallet med Hillefors Grynkvärns reklamkampanjer på vars affischer tre barn äter havregrynsgröt.

Delar av byggnaden, som kan förmedla kunskaper och upplevelser från en svunnen tid och som är viktiga för förståelsen av kvarnen som fenomen och kulturbärare är bland annat den funktionella kvarnbyggnaden samt den oförändrade produktionsprocessen. Kvarnen var bygdens livsnerv.

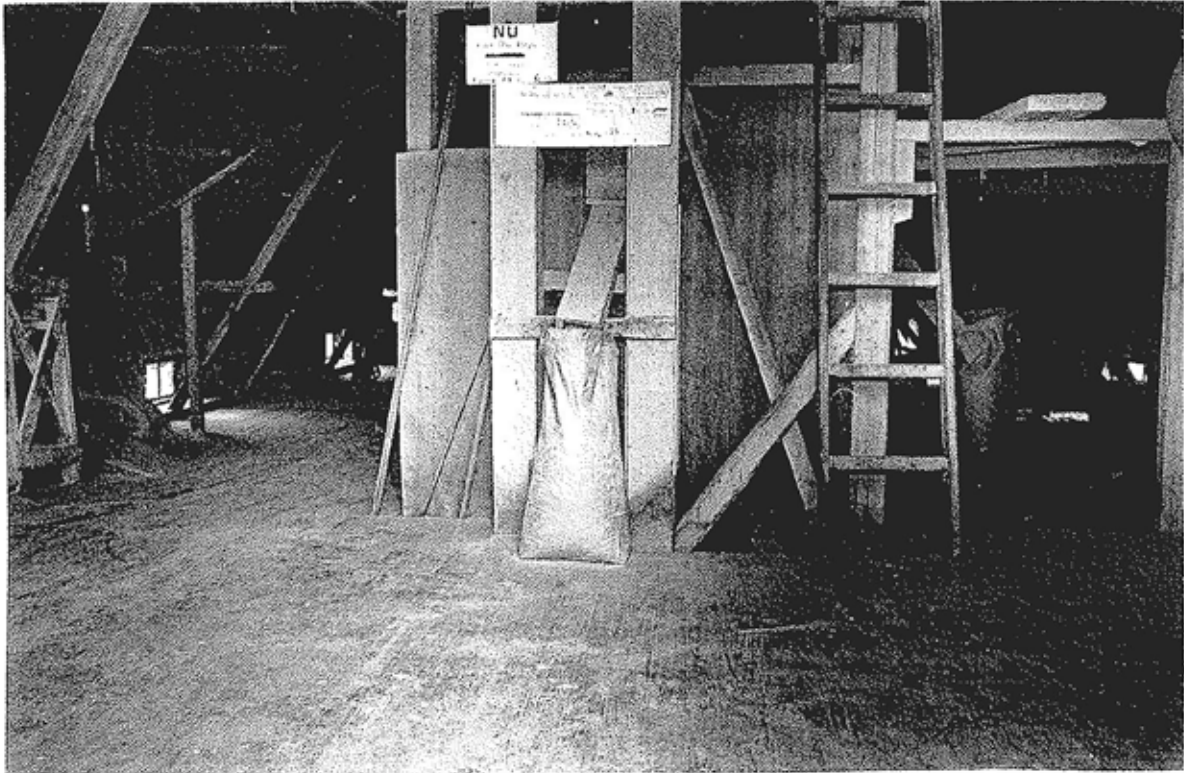
Kvarnen skiljer sig från de övriga byggnaderna i Stenkullen, ett mindre stationssamhälle med kvarnen och Britanniafabriken samt ett fåtal kulturhistoriskt intressanta byggnader från slutet av 1800-talet.

Den fysiska miljöns närhet till vattnet och det speciella naturområdet skapar en alldeles unik kulturmiljö. En miljö där man än i dag kan tänka sig böndernas hästforor med sina havresäckar. Gårdens kullerstenar nötta av järnskodda kärrhjul. Grynarens pulpet, vågen, boken där havrens vikt antecknades, rasslet av havren som hälldes ner i magasinet, lukten från ångan som torkade havren, svirret från triörer, remmar, skakbord och harpor. Allt står intakt för att tas i bruk så snart de gamla turbinerna och ångpannan får nytt liv.

Speciella hot

Först och främst måste man framhålla att detta är ett arbetslivsmuseum. Därför kan kraven på brandskydd, tillgänglighet och arbetsmiljö ej uppfyllas enligt de normer som gäller för en industri utan måste beaktas som ett arbetslivsmuseum och turistanläggning.

Västra Stambanan är belägen ca 100 meter från kvarnen. Banverket har för avsikt att bygga ut med en spårkapacitet till 5 spår mot nuvarande 2 spår. Eventuellt kommer axeltrycket att ökas till 30 ton mot nuvarande 25 ton. Denna utbyggnad skulle vara katastrofal för kvarnen och dess framtid. Skakningarna som de tunga godstågen frambringar har redan idag åsamkat sprickbildningar i kvarnen.

Övre plan med uppsamlingsäck för ogräs, ärtor stenar etc.

Foto Birgitta Waldenborg

Lerums Kommun som i sin vision 2010 vill vara en ledande miljökommun står inför en eventuell nedläggning av kraftverket, vilket i dag visserligen är ett litet, men dock lönsamt kraftverk. Kraftverket är en del av den ursprungliga kvarnmiljön. Speciellt viktigt är att visa på vattnets betydelse för industrialismens utveckling i Lerums Kommun.

Målsättning

Förhållningssätt

Kvarnen är inte bara en fysisk byggnad, som bör bevaras. Den är också en byggnad med ett högt kulturhistoriskt värde kopplat till vad kvarnen en gång var och vad den skulle kunna utvecklas till. Kvarnen är inte bara en byggnad i vilken man kan framställa ångpreparerade havregryn utan den är en del i vattnets betydelse och måste beaktas ur ett större perspektiv där hela Sävåns dalgång ingår.

Idag används kvarnen (under den varma årstiden) till museum, konserter, poesiافتnar, café, konstutställningar etc. Att utveckla dessa aktiviteter måste förändra vissa delar, främst magasinerna, så att de kan bli ändamålsenliga för varje enskilt område i den kommande verksamheten. Vår målsättning är att Hillefors Grynkvarn skall utvecklas till ett levande kunskaps-, natur- och kulturcentrum, där kvarnen skall vara ett nav för fiske, natur - och kultursatsningar inom Sävåns landskap och Lerums Kommun. Ett centrum som kan förmedla kunskap om vattnets betydelse från industrisamhällets framväxt, fram till våra dagar.

Dessa satsningar bör genomföras, så att exteriören och interiören vårdas och det kulturhistoriska värdet inte minskar. Bevarandekraven måste vara vägledande vid val av åtgärder. Teknik och materialval ska vara anpassat till kvarnens ursprungliga teknik och material.

I plan och bygglagen står: ”Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt, så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Särskilt värdefulla byggnader får inte förvanskas.” Varsamhetskraven anger inga speciella egenskaper, som en byggnad skall uppfylla. Detta framkommer dock klart i byggnadsminnesförklaringen. Kontroll på varsamhetskrav kan utföras genom en väl dokumenterad egenkontroll med en fristående antikvarisk sakkunnig. Inför alla beslut om åtgärder, som kan komma att påverka det kulturhistoriska värdet ska noggranna tekniska och antikvariska förundersökningar göras. Alla förändringar måste dokumenteras, före, under och efter ändringen. Underhållsarbeten skall utföras av kompetenta hantverkare med goda referenser från arbeten där antikvariska krav ställts.

Viktiga grundprinciper är:

- att respektera originalet, reparera i stället för att byta ut.
- att göra minimala ingrepp.
- att förändringarna skall vara reversibla.

Korta och långsiktiga mål

Museiföreningens kortsiktiga mål är först och främst att turbinerna, sågen och ångpannan med dess torkanläggning, skall fungera samt att kvarnrännan och turbinhuset skall restaureras till ursprungligt skick. Innan kvarnen startas måste samtliga maskiner gås igenom och rengöras. För att detta skall kunna genomföras behövs arbetskraft samt ekonomiskt tillskott framför allt till stora turbinen, kvarnrännan och turbinhuset samt ångpannan.

Mer långsiktiga mål skulle kunna utvecklas i nära samarbete med Sävås landskapsutveckling. Detta skulle kunna ge oanade kulturistiska framtida förutsättningar. Vi tänker då på samarbete med olika föreningar såsom fiskeföreningar, naturskyddsföreningen, arbetslivsmuseerna i Lerum samt Lerums Kommun och Länsstyrelsen. För att detta skall kunna genomföras måste vi rusta oss för mer publika sammanhang.

Användning och utveckling

Målsättningen är att bevara och till vissa delar återskapa en miljö, som för gångna tider varit en viktig del i bondesamhället och början av industrisamhället fram till våra dagar, samt att tillföra nya funktioner i form av ett småskaligt kunskaps-, natur- och kulturcentrum där även fiskeintressena skall kunna utvecklas.

Turismen är den näring som just nu expanderar mest. Upplevelse-, och kunskapsturismen är på stark frammarsch. Hillefors Grynkvärn kan bli ett centrum där samtliga dessa intressen skulle kunna samsas.

Vi har under årens lopp haft många skolklasser som studerat vattenkraftens roll i de ångpreparerade havregrynens tillkomst. Med lite stimulans från kommunen och då speciellt från grundskolans sida skulle Hillefors kunna vara ett årligt återkommande mål i utbildningen.

Besökskvalitet

Målsättningen är att höja besökskvaliteten. Åtgärder som måste åtgärdas är skyltar, parkeringsplatser, toaletter, vatten och avlopp samt fasadbelysning.

Skyltar

Idag finns inga skyltar som visar var kvarnen ligger.

Parkeringsplats

Ett mindre område närmast Hilleforsvägen skulle kunna avsättas till parkeringsplats med en hårdgjord yta. Motsättningar finns dock från vägsamfälligheten, som anser att det blir en alltför hård besöksfrekvens. Mot detta talar att det nu är så kallad vild parkering, vilket inte heller är uppskattat.

Fasadbelysning

Kvarnen ligger idag i totalt mörker och har vid många tillfällen blivit utsatt för både inbrott och fönsterkrossning. En fasadbelysning som antingen lyser då någon närmar sig eller en som är tänd under den mörka tiden, är ett måste, dels för att synliggöra kvarnen dels för att skydda kvarnen mot skadegörelse och inbrott.

Toaletter

Toaletter saknas på samtliga våningsplan endast en torrtoalett finns på fastigheten. Plats för framtida installation av toalett finns i ena flygelbyggnaden.

Vatten och avlopp

I kvarnen saknas vatten och avlopp.

Tillgänglighet

Målsättningen är att tillgängligheten skall vara god. Hilleforsvägen är smal och har endast en mötesplats. Parkeringsmöjligheterna är obefintliga och ytterbelysning saknas. Entréer till kvarnens eventuella nya funktioner måste beaktas. Ingång till benstampshuset är mycket svårtillgänglig.

Utvändiga stentrappor är i dåligt skick och bör läggas om.

Hänsyn måste tas till byggnadsminnet och dess restriktioner.

Funktionshindrade har endast tillgång till bottenvåningen och översta våningen. Man kan installera en monitor i museet, som visar de övriga våningarna och dess funktioner.

Som handledning kan Statens fastighetsverks bok ”Tillgänglighet och kulturarv” utgiven 2005, användas.

Brandskydd

För kvarnen måste ett speciellt ansvar tas av fastighetsägaren så att det kulturhistoriska värdet inte kommer till skada vid eventuell brand.

Om kompletteringar i brandskyddet eller anordningar för utrymning krävs bör dessa noggrant projekteras i samråd med antikvarisk sakkunnig. Även ändring i byggnadsminnesförklaringen måste göras.

Utgångspunkten bör vara att åstadkomma ett gott brandskydd utan alltför stora ingrepp i byggnaden. Om t. ex. bättre utrymningsvägar från våningarna ett och två skulle krävas kan man t. ex. ändra ett fönster till dörr.

Som handledning kan boken ”Brandskydd i kulturbyggnader. Handbok om brandsyn och brandskyddsåtgärder i kulturhistorisk värdefulla miljöer” utgiven av Räddningsverket och Riksantikvarieämbetet 1997, användas.

Installationer

Kvarnen saknar hiss, vatten och avlopp samt värme.

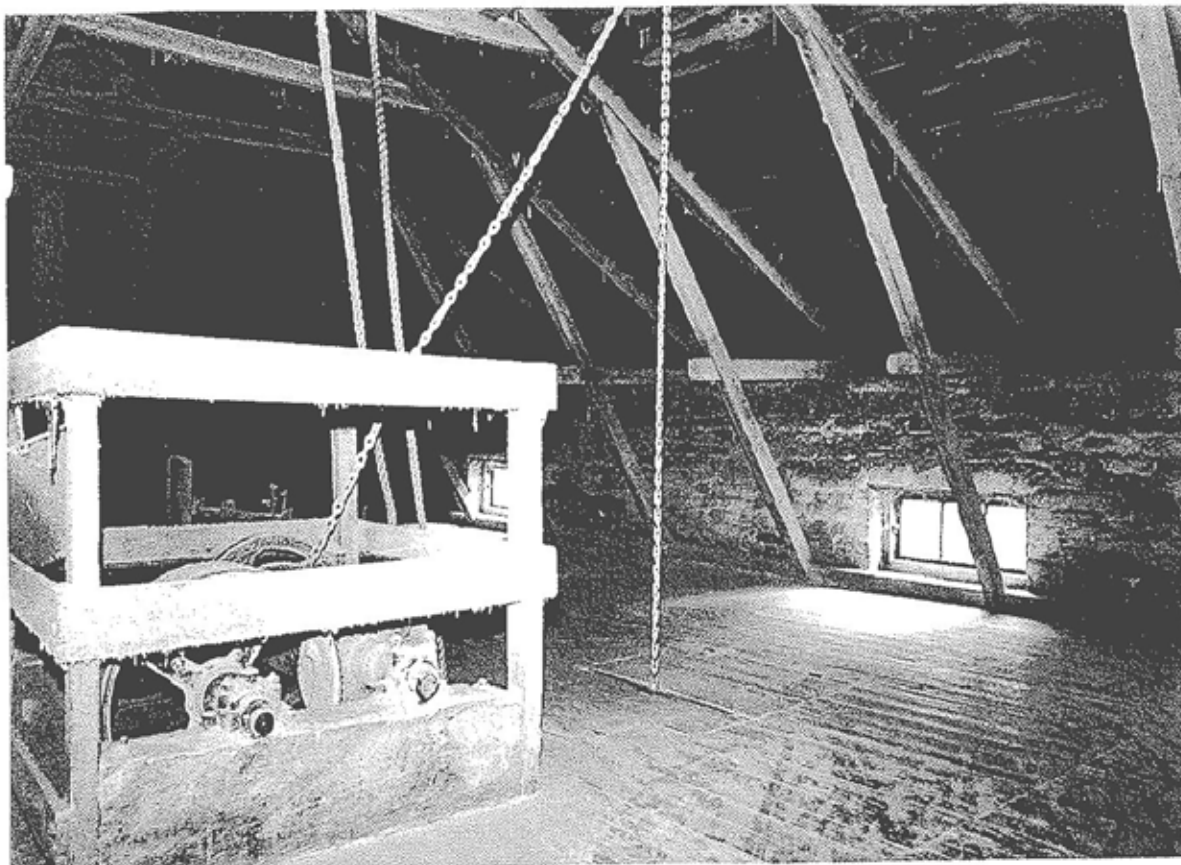
Kringliggande område

Säveåns vattensystem är nationellt värdefullt ur både naturvårds-, kulturmiljö- och fiskesynpunkt. Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Västra Götalandsregionen har beslutat att tillsammans arbeta för bevarande och hållbart nyttjande av Säveån med ett tvärasektoriellt förhållningssätt. (Säveåns landskap, Rolf Danielsson)

Målsättningen är att utveckla hela området kring Hillefors Grynkvärn, kraftverket samt det nuvarande och kommande naturreservaten i Säveåns landskap till ett natur- och kulturcentrum, där människor kan finna olika typer av kultur- och naturupplevelser samt skaffa sig kunskaper om Säveåns betydelse från timmerflottningen och fiske fram till industrialismens framsteg och våra dagars utnyttjande av vattenkraften.

Skötsel, vård och underhåll

Då det gäller miljö- och bevarandemål bör för- och nackdelar noga övervägas av expertis inom respektive område. Kvarnens fasader som består av handslaget tegel med kalkfogar skulle på sina ställen behöva fogas. Samtliga spröjsade fönster är i stort behov av att omkittas och målas. Taket är 2008 omlagt med tvåkupigt tegel på den delen som ligger parallellt med vattnet. Taket vinkelrätt mot vattnet är belagt med falsad plåt detta är i stort behov av ommålning.

Översta våningen, hissanordning

Foto. Birgitta Waldenborg

En ansvarsfördelning mellan Lerums Kommun (ägaren) och Hillefors Grynkvarns Museiförening finns i ett arrendeavtal från år 1988. I detta arrendeavtal står att Hillefors Grynkvarns museiförening är skyldig att svara för och bekosta driften av den maskinella utrustningen. Detta avtal är under omarbetning och rutiner måste tas fram, så att alla vet vem som ansvarar för vad. Principer för kommande vård och underhåll av kvarnen:

- Inte ha för bråttom.
- Goda rutiner för övervakning av byggnadens skick och behov av åtgärder tillsammans med Lerums kommun.
- Ett bra kunskapsunderlag innan åtgärder görs av byggnaden och maskinerna.
- Ha en god antikvarisk undersökning och uppföljning.
- Högt ställda krav på kompetens; projektörer och hantverkare skall ha goda referenser från tidigare arbeten med högt ställda antikvariska krav.
- Regelbundet underhåll.
- Nära samarbete med Lerums kommun och involverade föreningar.

Fasader, granitväggar, snickerier, fönster med mera skall vårdas och bevaras med hjälp av erforderlig expertis och med en hög kvalitet på utförande och reparationer.

Enhällig färgsättning för fönster och dörrar bör tas fram.

Särskilda vårdkrav

Kvarnen är en tålig bruksbyggnad som fungerat i cirka 100 år. Några särskilt ömtåliga ytskikt eller konstruktioner finns inte, men det är viktigt att materialen – tegel, fogar, fönster och glas – vårdas och underhålls på ett adekvat sätt.

Vid förändringar bör reversibla metoder eftersträvas, så att skyddsvärda delar inte skadas och så att förändringar inte omöjliggör en återgång till originalet.

Glas/fönster

Kvarnen har 65 fönsteröppningar med 670 glasrutor. Fönsterfoder och spröjsar är idag inte enhetliga och bör bytas så att de får ett likvärdigt utseende.

Glasetts beständighet avgörs av glasmassans sammansättning och eventuell påverkan under tillverkning eller hantering. En mängd fönster har under åren krossats och ersatts med nyare fönsterglas.

Vid omglasning skall ersättningsmaterialet vara av samma kvalitet som de ursprungliga. För kittning bör linoljekitt användas. Stiftning skall göras på samma sätt som tidigare. Kittfalsar skall regelbundet ses över.

Tegel

Tegel är mycket beständigt med avseende på åldrande och kemisk nedbrytning, men sårbart när det gäller frost och saltvittring. Vid normal användning händer ingenting så länge teglet är torrt, men mättat med vatten riskerar det att frysa sönder vid låga temperaturer. Det är därför viktigt att vattenavrinning, stuprör, hängrännor regelbundet ses över.

Vid omfogning av tegel är det viktigt att fogbrukets sammansättning är det samma som det ursprungliga (kalkbruk) och att utformningen av fogen görs likadan som tidigare.

Vid utbyte av enstaka skadade stenar skall ersättningstegel vara av samma kvalitet och färg. Hårdbränt tegel bränns inte längre i Sverige, men kan specialbeställas exempelvis från vissa danska eller tyska tegelbruk.

Skorstenen

Skorstenen restaurerades år 1992. Då togs tegelsten för tegelsten ner, dessa rengjordes samt murades upp igen. Endast ett fåtal av dessa konformade tegelstenar byttes mot nya hårdbrända danska tegelstenar. Skorstenen murades runt ett rör och på toppen monterades en lucka, för att skydda skorstenen från att frostsprängas inifrån.

Granit

Granit finns i grunden samt en synlig vägg i magasinet under museet.

Granit är ett mycket hållbart byggnadsmaterial och särskilt motståndskraftigt mot vittring. Om stenen i fasader och interiörer måste åtgärdas skall åtgärden noggrant anpassas till ursprungligt utförande vad gäller material och

ytbehandling. Dränering gjordes 1992 utmed hela den övre delen av byggnaden. Reparationer och rengöring av sten skall utföras av stenkonservator. Ingrepp såsom håltagning etc skall göras med stor restriktivitet. Graniten kommer förmodligen från något av stenhuggerierna i Stenkullen.

Trä

Alla utvändiga träpartier skall underhållas regelbundet genom målning med Falu rödfärg. Fönsterkarmar och spröjsar målas med linoljefärg. Färgen skall penselstrykas. Färgen på fönster och dörrar bör koordineras.

Vid reparationer skall lokala ilagningar göras. Golv i våning två är skadat och måste bitvis bytas.

Endast rötskadat, insektsangripet eller på annat sätt oanvändbart virke byts ut. Ersättningsvirket skall ha minst lika hög kvalitet som det ursprungliga. Samma träslag skall användas. Hantverket skall vara av hög kvalitet.

Gjutjärn

Gjutjärn har dålig hållfastsegenskaper för drag- och böjpkänning, men lämpar sig väl för tryckpkänning. Korrosion är en vanlig orsak till åtgärd. Även mekaniska skador kan förekomma. Originalmaterialet bör vid reparation bevaras i så stor utsträckning som möjligt.

Remmar

Remmarna i kvarnen består till stor del av balatum, läder och dubbelvävda bomullsremmar. Remmarna har olika utvidgningskoefficient beroende på material, temperatur och fuktighet. Remmarna spänns automatiskt om de är horisontellt placerade med ett avstånd av sex meter.

Museet och magasinerna

I museet har kvarnföreningen samlat föremål, foto och handlingar som hör till havregrynstillverkningen och som förklarar hur vattnet överförs till kraft, som i sin tur gör det möjligt att framställa havregryn.

Förutom museirummet finns tre magasin, som står mer eller mindre tomma. Dessa skulle man kunna fylla med aktiviteter. Under museet har vi börjat att förbereda ett rum som skulle kunna fungera som ett kunskapscentrum för vad Sävveån och dess dalgång betytt för Skallsjö och Lerums socknar i Lerums nuvarande kommun. En skiss över Sävveåns dalgång med alla dess industrier i form av kvarnar, textilindustrier, sågar, kraftverk etc med en beskrivning över var och när dessa industrier existerade och vad de hade för betydelse för samhället och miljön.

På översta våningen finns ett magasin där man tidigare förvarat 25-kilosäckar med havregryn och där det finns ett par lastluckor genom vilka man levererade havregrynsäckarna.

Detta rum har hitintills använts som café och musikrum. Där har spelats allt från visor till jazz. Även en mindre opera har framförts om kvarnens historia. Dessutom har vi anordnat konstutställningar och en och annan poesiafton har förekommit. Dessa föreställningar har varit mycket attraktiva och välbesökta. Under caféet ligger ett magasin som idag står helt tomt dels på grund av att golvet är dåligt (trasigt) på sina ställen, samt att tillgängligheten är svår och utrymningsmöjligheter är mindre bra. Detta skulle kunna åtgärdas med några mindre ingrepp, vilka dock kräver en ändring i byggnadsminnesförklaringen. I Sävåns landskap av Rolf Danielsson m. fl. skriver han bl. a. att man bör göra en analys av förutsättningarna för att skapa natur- och kulturrum utmed Sävåån på strategiska platser. Han talar om behovet av samlade punkter för att rikta information till olika grupper av besökare samt att försöka finna en form och ett innehåll som ger särprägel åt Sävåån, men som samtidigt kan passa in i länsstyrelsens strategi för hela länet.

Man kan också samverka med Västtrafik om ”ett ekologiskt hållbart resande” som möter natur- och kulturarv. Samordna cykelvägar, promenadstråk och transporter vid vissa hållplatser där informationspunkter byggs upp.

Skapa utställningar som är speciellt riktade till skolan och ungdomar samt skapa en folder för Sävåns alla olika inriktningar som natur-, kultur-, kunskapsinformation.

I detta sammanhang skulle vi också vilja lyfta fram Hillefors Grynkvarns Museiförenings samarbete med de övriga arbetslivsmuseerna i Lerums kommun, Britanniafabriken, Bävsjöryds såg och Tollereds Öfre Kraftstation, vilka alla är och har varit beroende av Sävåån och dess tillflöden.

Hillefors Grynkvarn är och bör även i fortsättningen vara en kultur- och turistattraktion väl värd att bevara.

Källförteckning

Tryckta källor:

Broschyr om Hillefors Grynkvarn, utgiven av Hillefors Grynkvarns Museiförening.

Byggnadsminnesförklaring för Hillefors grynkvarn, Stenkullen, Lerums socken och kommun, 1990.

Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 40. Lerums Kommun. Utgiven 1999 av Älvsborgs länsmuseum.

Kulturmiljöer i Lerums Kommun. Utgiven 1999 av Älvsborgs Länsmuseum Sävåns landskap. En natur- och kulturmiljöstudie. Utgiven 2008. Red. Rolf Danielsson.

Folke Vigård. Lerums socken genom tiderna, 1976.

Otryckta källor:

Hillefors Grynkvarns Arkiv, Lerums Föreningsarkiv

Lerums Kommuns Lokalhistoriska arkiv. Planer, ritningar, tidningsartiklar, lerumiana, foto etc.

1800-talet

1887

28 september säljer August Olsson och dennes hustru Cristina Carlsdotter $\frac{1}{4}$ mtl frälseskatte Hunstugan tillhörande Vattenfall i Säfve å jämte utmål (tomtplats) till Andreas Andersson Gräskärr, Gråbo.

1888

18 september omnämns "Hillefors" i skrift första gången.

1894

Den första riktiga dammbyggnaden byggdes, den låg några meter uppströms den nuvarande och hade en fallhöjd av 2.22 meter.

1896

15 december säljer Aron Nilsson 3/8 mtl Hunstugan tillhörande vattenfall (Ålkistemuren 200 meter norr om nuvarande Hillefors bro) till Andreas Andersson.

1899

25 april säljer Andreas Andersson 2/3 delar av hemmanet Hillefors till Johan August Johansson, Vårgårda och Axel Fridolf Johansson Kullings-Sköfde.

1900-talet

1900

Vid sekelskiftet fanns Hillefors kvarn, såg och benstamp.

1900

Havregryn (krossgryn) började tillverkas av Johan August Johansson och Axel Fridolf Johansson.

1902

1 mars säljer Andreas Andersson sin återstående tredjedel till snickarna Johan Andersson och Adolf Pettersson .

1902-03

Ångpreparerade havregryn började att tillverkas.

1903

17 januari säljer Johan Andersson och Adolf Pettersson tillbaka deras tredjedel till Andreas Andersson.

1903

7 november säljer Johan August Johansson sin tredjedel av hemmanet Hillefors till Axel Fridolf Johansson.

1905 och 1909

Brann kvarnen.

1905

28 september säljer Andreas Andersson sin tredjedel av hemmanet Hillefors till kantor F.E. Edgren, Lerum.

1909

28 september säljer F.E. Edgren sin tredjedel av hemmanet Hillefors till Carl Johansson (Carl var äldre bror till Axel Fridolf Johansson).

1910

Var kvarnen återuppbyggd i tegel.

1918

Blev samhället elektrifierat.

1923

Bron - Hunstuge bro senare kallad Hillefors bro - och dammanläggningen rasade vid en översvämning.

1925

Bron och dammanläggningen återuppbyggdes på sin nuvarande plats med en fallhöjd av 2,65 meter.

1925

5 maj fastställs vattendomen.

1925

Hunstuge bro (senare Hillefors bro) togs över av Axel Fridolf Johansson.

1929

Byggdes den västra flygeln.

1930-talet

Benstampen upphörde.

1940

Byggdes den östra flygeln.

1940

avlider Carl Johansson och Axel Fridolf Johansson blir då ensam ägare till hela hemmanet Hillefors inklusive såg och kvarn.

1945

Axel Fridolf Johanssons barn tar sig namnet Hillefors

1947

Byggdes den nya kraftstationen, vilken ersatte den gamla från 1918.

1954

Axel Fridolf Johansson avlider. Barnen tar över hemmanet.

1954

Äldste sonen Olof Hillefors driver kvarnen fram till 1978.

1965

Sågen upphörde.

1973

Säveåns naturreservat bildas.

1978

Olof Hillefors son Bengt Hillefors tar över driften av kvarnen.

1983

Taket på den gamla kvarndelen läggs om med falsad plåt, efter att ha blivit fördärvat av stormen.

1985

Hillefors Grynkvarns Museiförening bildas.

1987

Museet invigs

1987

Kvarnverksamheten upphör.

1988

Lerums kommun köper Hillefors Grynkvarn och kraftverk.

1988

Arrendeavtal med Lerums kommun.

1990

Hillefors Grynkvarn byggnadsminnesförklaras.

1992

Skorstenen tas ner och muras upp igen.

1992

Dränering runt övre delen av kvarnen genomförs.

1994

Kvarnrännan, sågen och turbinhuset övergår till Lerum Produktion AB's ägo.

1997

Vattendom. Mål nr VA 17/88:6.

1998

Ny elinstallation i hela kvarnen.

Brandsläckare placeras ut i varje våning och nödutgångar utmärks.

2000-talet

2002

Underlaget till kvarnrännan förbättras kortsiktigt.

2006

Samarbete med Lerums arbetslivsmuseer – Bävsjöryds såg och Tollereds Öfvre kraftstation – inleds.

2006

Ångpannan asbestsaneras.

2008

Nytt tegeltak och nya häng- och stuprännor.

2007/08

Lilla turbinen restaureras.

2009/10

Stora turbinen är under restaurering.

